

บทที่ 2

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่องอัตลักษณ์ของไทยและปรับตัวเพื่อความอยู่รอดภายใต้ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้แนวคิดและทฤษฎีต่าง ๆ เป็นพื้นฐานและเป็นแนวทางในการศึกษา โดยมีสาระสำคัญดังนี้

1. แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน
2. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน
3. แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม
4. แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

ปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุดในภาคเกษตรของไทยเมื่อมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจ คือ การเปลี่ยนวิธีการผลิตแบบพึ่งตนเองที่มีเป้าหมายเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและชุมชนมาสู่วิธีการผลิตเพื่อการค้าและการส่งออก โดยเน้นการผลิตในรูปแบบเกษตรกรรมแผนใหม่ มีทั้งการขยายพื้นที่การผลิตและใช้พื้นที่เพื่อการผลิตอย่างเข้มข้น มีการนำเทคโนโลยีการผลิตจากภายนอก อาทิ สารเคมี เครื่องจักรกล เมล็ดพันธุ์ มาใช้เพื่อเร่งให้ผลผลิตเป็นไปตามความต้องการของการตลาดและผู้บริโภค อย่างไรก็ตามก็ตีระบบการเกษตรแผนใหม่ภายใต้อิทธิพลของ “การปฏิวัติเขียว” นี้ได้สร้างความล้มเหลวและก่อให้เกิดผลกระทบในด้านต่าง ๆ มาก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความอยู่รอดทางวัฒนธรรม ผลกระทบต่อระบบนิเวศ ผลกระทบต่อ ความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติ ผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยทั้งของผู้ผลิตและผู้บริโภค เป็นต้น

ผลกระทบทางลบในด้านต่าง ๆ ที่กล่าวมาเป็นจุดเริ่มต้นของการแสวงหาแนวทางพัฒนาชนบทในรูปแบบอื่น ๆ ที่น่าจะเหมาะสมและยั่งยืนมากกว่าที่เป็นอยู่ ในระยะเวลาประมาณ 10 กว่าปีที่ผ่านมา กระแสทางเลือกเพื่อการพัฒนาได้รับการผลักดันจากองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งทำงานพัฒนาร่วมกับชุมชนในพื้นที่ชนบทต่าง ๆ ทั่วประเทศ ทำให้เกิดแนวคิด “การพัฒนาที่ยั่งยืน”

การประชุมขององค์การสหประชาชาติ เรื่องสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาที่ประเทศบราซิล เมื่อต้นปี พ.ศ. 2535 ซึ่งมีประเทศต่าง ๆ เข้าร่วมประมาณ 150 ประเทศได้ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมและแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมุ่งที่จะให้มวลมนุษยามีสุขภาพที่แข็งแรงและดำรงชีวิตอยู่อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ ฉะนั้น การพัฒนาจึงต้องไม่ส่งผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม ต่อประเทศชาติของตน ต่อประเทศ ประเทศอื่น ๆ และต่อโลก ประเทศต่าง ๆ ควรลดหรือยกเลิกการผลิตและการบริโภคที่จะมีผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม ทุกประเทศหรือทุกท้องถิ่นควรมีการแลกเปลี่ยน เผยแพร่ หรือสร้างสรรค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อนำไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืนร่วมกัน สำหรับประเทศไทย การพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมได้ส่งผลให้เกิดความเจริญทางด้านวัตถุอย่างเด่นชัด ขณะเดียวกันคุณภาพชีวิตกลับมีแนวโน้มที่เสื่อมทรามลง และเอกลักษณ์แห่งความเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมสืบต่อกันมายาวนานก็กำลังจะเลือนหายไปอย่างไม่รู้ตัวซึ่งการพัฒนาในแนวทางอย่างนี้ท่านพุทธทาสได้เคยกล่าวไว้ว่าเป็นการพัฒนาแบบมหาหิงคุ์ (วินัย วีระวัฒนานนท์, 2539) ความเสื่อมทรามของคุณภาพชีวิตและการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตไทย ล้วนเกิดจากสาเหตุเดียวกันคือ

1. ความเสื่อมโทรมของคุณภาพสิ่งแวดล้อมเช่นอากาศเสีย หรือที่เรียกว่ามลพิษทางอากาศ การขาดแคลนน้ำดื่ม น้ำใช้ และน้ำในการเกษตร ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องมาหลายปีและนับวันจะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น การเพิ่มขึ้นของปริมาณขยะและสิ่งปฏิกูลตามบ้านเรือน จนเกิดความสกปรก ส่งกลิ่นเหม็นและเป็นที่น่ารังเกียจอยู่ทั่วไป

ความเสื่อมโทรมของคุณภาพสิ่งแวดล้อมดังกล่าวก็ล้วนเกิดขึ้นจากการมีสารพิษที่เกิดขึ้นจากกระบวนการผลิตทางอุตสาหกรรม ได้แก่ คาร์บอนไดออกไซด์และน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม จากกระบวนการผลิตทางเกษตร ได้แก่ การใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงในการเกษตร และจากการพัฒนาทางเทคโนโลยีที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เช่น คาร์บอนไดออกไซด์

2. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางสังคม อันได้แก่ลักษณะนิสัยในการบริโภคและการใช้ทรัพยากรที่มีแนวโน้มการใช้ที่เพิ่มขึ้นและฟุ่มเฟือยมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตทั้งการเกษตรและอุตสาหกรรม ที่มุ่งการผลิตเชิงพาณิชย์เพื่อเข้าสู่ระบบการตลาดโลกมากกว่าการผลิตเพื่อการมีกินมีใช้ในครัวเรือนหรือเพียงให้พอต่อความต้องการภายในประเทศ การพัฒนาระบบการคมนาคมและการสื่อสารที่สะดวกและรวดเร็ว ทำให้การดำรงชีวิตต้องพึ่งพาอยู่กับเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับการคมนาคมและสื่อสารมากยิ่งขึ้น

การเปลี่ยนแปลงของสังคมวัฒนธรรมดังกล่าว ล้วนเกิดขึ้นจากการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมจากประเทศตะวันตก เช่น ยุโรปและอเมริกา อันเป็นผลให้เกิดค่านิยมและวัฒนธรรมใหม่ ๆ ขึ้น ระบบเศรษฐกิจและมาตรฐานของสังคมที่อิงอยู่กับเศรษฐกิจและมาตรฐานของสังคมที่มีชาวตะวันตกเป็นผู้กำหนด ตลอดจนระบบการศึกษาที่เรียกว่าการศึกษาสมัยใหม่ ก็ล้วนแรงบันดาลใจแยกลักษณะของวัฒนธรรมไทยทั้งสิ้น (วินัย วีระพัฒนานนท์, 2539)

นอกจากความเสื่อมโทรมของคุณภาพชีวิตและความเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะเกิดขึ้นจากมูลเหตุต่าง ๆ นั้นแล้ว การเพิ่มขึ้นของพลโลกในทุกภูมิภาคของโลก ยังก่อให้เกิดผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรมไทยโดยตรง ทั้งยังก่อให้เกิดผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชากรอีกด้วย

ที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตามแนวทางที่เป็นอยู่ได้ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมแก่คุณภาพชีวิต คุณภาพสิ่งแวดล้อม และการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในสังคม

เมื่อการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นปัญหา จึงได้เกิดแนวคิดและการปฏิบัติที่เรียกว่า "การพัฒนาที่ยั่งยืน" ขึ้น ซึ่งหมายถึงการพัฒนาที่จะส่งผลต่อมนุษย์และมวลมนุษยชาติได้อย่างยาวนานคงโดยมีหลักการดังนี้

1. มนุษย์ยังต้องอาศัยปัจจัยในการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในโลกนี้เท่านั้น
2. การดำรงชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นจะต้องเกื้อกูลซึ่งกันและกัน
3. การพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติจะเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาสังคม ดังนั้นแหล่งเสื่อมโทรมในชุมชนต่าง ๆ จะต้องได้รับการพัฒนาอย่างเร่งด่วน
4. การพัฒนาคุณภาพประชากรและการใช้ทรัพยากร จะเพิ่มขึ้นได้ในปริมาณที่จำกัดเท่านั้น นั่นคือวิถีทางดำรงชีวิตจะต้องได้รับการปรับปรุงอยู่บนพื้นฐานของหลักการในข้อที่ 1, 2 และ 3

ในปลายทศวรรษที่ 1980 และต้นทศวรรษ 1990 ได้มีการอภิปรายกันอย่างกว้างขวางเกี่ยวกับเรื่อง "การพัฒนาที่ยั่งยืน" ปัจจุบัน 2 แนวคิด คือ การพัฒนาที่ยั่งยืนแบบมิติเดียว เน้นเรื่องสังคมการขยายตัวทางเศรษฐกิจแบบยั่งยืน แนวคิดที่สองคือการพัฒนาที่ยั่งยืนแบบหลาย

มิติเน้นเรื่องสังคมยั่งยืนทั้งระบบ ทั้งสองแนวคิดมีความเชื่อร่วมกันว่า โลกเราจะต้องมีการพัฒนาที่
ดำรงไว้ซึ่งความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ

ตามแนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์ จะให้ความสำคัญกับเรื่องประสิทธิภาพซึ่ง
หมายความว่าเมื่อใช้ปัจจัยการผลิตจำนวนหนึ่ง เราจะมีการผลิตสินค้าและบริการได้ในระดับ
สูงสุด ระบบเศรษฐกิจที่ใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพเป็นระบบที่ดีทำให้เศรษฐกิจขยายตัวใน
อัตราสูงอย่างต่อเนื่อง และเพิ่มความสามารถในการแสวงหากำไร เป็นเงื่อนไขสำคัญของ การสร้าง
ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างไม่หยุดยั้ง ซึ่งหลักการนี้สอดคล้องกับอุดมการณ์ของระบบ
อุตสาหกรรมที่เน้นเรื่อง การขยายตัวทางเศรษฐกิจ

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางการขยายตัวทางเศรษฐกิจบนพื้นฐานของหลักการ
"ประสิทธิภาพ" มีคนบางกลุ่มได้ส่วนแบ่งของประโยชน์ค่อนข้างมาก ในขณะที่คนส่วนใหญ่ได้รับ
ส่วนแบ่งเพียงเล็กน้อย เกิดความไม่เท่าเทียมกัน ดังนั้นในการประเมินระบบเศรษฐกิจเราต้องมอง
ด้วยว่ามี "ความยุติธรรม" เกิดขึ้นหรือไม่

ในโลกแห่งความเป็นจริง ระหว่างกลุ่มชนมีการแบ่งภาระอย่างไม่เท่าเทียมกัน
และมีการรับส่วนแบ่งผลประโยชน์ตอบแทนอย่างไม่เท่าเทียมกันด้วย นอกจากนี้การแทรกแซงของ
รัฐยังก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมขึ้นได้ ดังนั้นจึงเป็นไปได้ที่เราจะมองเรื่องประสิทธิภาพเพียง
ด้านเดียว ต้องคำนึงถึงเรื่องความยุติธรรมด้วย

เมื่อเป็นเช่นนี้ นักเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมรุ่นใหม่ จึงผนวกการวิเคราะห์เรื่อง
ความยุติธรรมเอาไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องเกี่ยวกับนโยบายสิ่งแวดล้อม และการกระจาย
รายได้ ทั้งนี้ได้กำหนดหลักเกณฑ์ "ความยุติธรรมทางสังคม" ไว้ 2 หลักเกณฑ์ คือ

1. ความยุติธรรมแนวนอน ซึ่งหมายถึงความยุติธรรมที่เกิดขึ้นเมื่อประชาชนที่มี
ระดับรายได้เท่ากันและได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกัน เช่น การควบคุมมลภาวะ ทุกคนที่มี
รายได้ระดับเดียวกันควรได้รับประโยชน์เท่ากัน

2. ความยุติธรรมแนวตั้ง เป็นเรื่องของคนที่มียาได้ต่างกัน (คนจน - คนรวย) ถ้า
นโยบายสิ่งแวดล้อมให้ประโยชน์ส่วนใหญ่แก่กลุ่มคนร่ำรวยก็กล่าวได้ว่า ขัดต่อหลักความยุติธรรม
(วินัย วีระวัฒนานนท์, 2541)

World Commission on Environment and Development (WCED)
ให้นิยามเกี่ยวกับการพัฒนาแบบยั่งยืนไว้ว่า เป็นการพัฒนาที่สนองความต้องการของชนรุ่น
ปัจจุบันโดยไม่ทำลายความสามารถของชนรุ่นอนาคตในการที่จะสนองความต้องการของตนเอง

กลุ่มนักเศรษฐกิจสิ่งแวดล้อม มีความเห็นเช่นเดียวกันว่า การพัฒนาแบบยั่งยืนให้ความสำคัญแก่เรื่องการตอบสนองความต้องการของกลุ่มคนที่เสียเปรียบที่สุดในสังคม และเน้นเรื่องการปฏิบัติอย่างยุติธรรมต่อชนรุ่นอนาคตด้วย นั่นหมายความว่าชนรุ่นปัจจุบันจะต้องมีความระมัดระวังที่สุดในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้เพื่อให้ "ทุนธรรมชาติ" มีโอกาสตกทอดไปยังชนรุ่นอนาคตในปริมาณและคุณภาพที่คงที่

การคำนึงถึงความยุติธรรมต่อชนรุ่นอนาคตนับว่าเป็นเรื่องใหม่ ในระบบความคิดของทฤษฎีจริยธรรมสมัยใหม่ จึงได้มีความพยายามที่จะชี้แจงเหตุผลว่าทำไมเราต้องมีหลักการความยุติธรรมต่อชนรุ่นอนาคต นั่นคือ ความเสมอภาคทางโอกาส โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่เสียเปรียบที่สุดในสังคมควรจะได้รับส่วนแบ่งในการจัดสรรทรัพยากรมากกว่าใคร ๆ บุคคลทั้งหลายเลือกเกิดไม่ได้ แต่ทุกคนมีโอกาสเท่าเทียมกันที่จะเข้าถึงทรัพยากรเพื่อปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง เพราะฉะนั้นแต่ละคนก็ต้องให้โอกาสและปฏิบัติต่อคนรุ่นอนาคตอย่างยุติธรรมด้วย

หลักการพื้นฐานของการพัฒนาแบบยั่งยืนสรุปได้ดังนี้

1. หลักการเกี่ยวกับค่าของสิ่งแวดล้อม

การพัฒนาแบบยั่งยืนจะให้ความสำคัญสูงมากแก่ค่าของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ คุณภาพสิ่งแวดล้อม เป็นพื้นฐานสำคัญในการประกันคุณภาพชีวิตผู้คนในสังคม ในขณะที่เดียวกันเราอาจกล่าวได้ว่า ธรรมชาติก็มีสิทธิ์ที่จะดำรงอยู่เช่นเดียวกับสิทธิ์ในการมีชีวิตของมนุษย์ เพื่อให้ธรรมชาติดำรงอยู่ได้อย่างยาวนาน เราจำเป็นต้องประเมินค่าของบริการและทรัพยากรที่ธรรมชาติมอบให้แก่มนุษย์ในการประกอบการทางเศรษฐกิจ สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่ของฟรี แต่ในระยะที่ผ่านมามนุษย์มองว่าธรรมชาติเป็นของฟรีจึงได้มีการใช้กันอย่างสิ้นเปลือง ความเสื่อมโทรมของธรรมชาติจึงปรากฏขึ้นอย่างกว้างขวาง หลักการค่าของสิ่งแวดล้อมสามารถให้คำแนะนำที่สำคัญ 3 ประการ คือ

1.1 ระบบเศรษฐกิจจะต้องคำนึงถึงอยู่ตลอดเวลาเกี่ยวกับค่าของสิ่งแวดล้อม นั่นคือการวิเคราะห์เรื่องประโยชน์และการสูญเสีย

1.2 จะต้องมีการประเมินค่าของสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง และผนวกค่าเหล่านี้เข้าไปในกระบวนการวางแผนนโยบายเศรษฐกิจและการพัฒนา

1.3 ในการประเมินผลโครงการพัฒนา จำเป็นจะต้องมีการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมอย่างระมัดระวัง โดยหลีกเลี่ยงการทำลายระบบนิเวศและดำเนินโครงการที่ส่งเสริมคุณภาพของสิ่งแวดล้อม

2. หลักการเกี่ยวกับมิติแห่งอนาคต

ความยั่งยืน หมายถึง ความยาวนานของเวลา มองจากแง่แล้ว เป็นการพัฒนาที่อนาคต ดังนั้นในการวางนโยบายและการวางแผน เราจึงต้องมองทั้งใกล้และไกลในช่วง 5 ปี 10 ปี 20 ปี หรืออาจยาวไกลกว่านั้น เพื่อให้ครอบคลุมไปถึงชนรุ่นหลังในอนาคต ในการมองอนาคต จุดหลักไม่ได้อยู่ที่การสร้างวัตถุ หากแต่เป็นการพิทักษ์รักษาความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้อยู่คงทน หมายความว่า อนาคตของลูกหลานจะต้องมีทุนธรรมชาติไม่น้อยไปกว่าในยุคของชนรุ่นเรา ในการพัฒนาที่ผ่านมา 30 ปี คนไทยมักคิดถึงแต่ปัจจุบันเป็นหลักใหญ่ปัจจุบันมีความสำคัญมากกว่าอนาคต การบริโภควันนี้สำคัญว่าการอนุรักษ์เพื่อรุ่นนี้ไม่มีการมองปัญหาข้ามเวลาไปสู่มิติอนาคต ปรัชญาการพัฒนาแบบยั่งยืนเน้นการวางนโยบายสิ่งแวดล้อมที่มองอนาคต การไม่แก้ไขปัญหาววันนี้และผลักดันไปให้อนาคตเท่ากับเป็นการกระทำที่สร้างวิกฤตการณ์มากขึ้นในระยะยาว ธรรมชาติที่เสื่อมโทรมไม่อาจฟื้นคืนกลับสู่สภาพเดิมได้

3. หลักการเกี่ยวกับความยุติธรรม

ปรัชญาการพัฒนาแบบยั่งยืน มีหลักการที่ว่าความยุติธรรมระหว่างชนรุ่นปัจจุบันกับลูกหลานในอนาคตบ่งว่าชนรุ่นปัจจุบันมีภาระหน้าที่ความรับผิดชอบต่อชนรุ่นอนาคต ในการที่ต้องมอบมรดกทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในปริมาณและคุณภาพที่ไม่ด้อยไปกว่ายุคปัจจุบัน การทำลายความสมบูรณ์ของชนรุ่นหลัง นับว่าเป็นสิ่งไม่ยุติธรรมอย่างยิ่ง ในเวลาเดียวกันเราจะต้องยึดหลักการ “ความยุติธรรมภายในชนรุ่นเดียวกัน” ด้วย นั่นคือ การวางนโยบายจะต้องมุ่งไปยังการแก้ไขปัญหาความยากจน และการสนองความต้องการของมวลชนผู้ยากไร้เป็นพิเศษ ความยั่งยืนยาวในที่นี้หมายถึง การปรับปรุงและการพิทักษ์คุณภาพชีวิตของกลุ่มผู้ยากไร้เป็นพิเศษ ความยั่งยืนยาวในที่นี้หมายถึง การปรับปรุงและการพิทักษ์รักษาคุณภาพชีวิตของกลุ่มผู้ยากไร้ยาวนาน โดยใช้มาตรการทางเศรษฐกิจและสังคมที่หลากหลาย รวมทั้งจะต้องมีการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติด้วย ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการดำรงชีวิตของคนยากจน ความยุติธรรมในความหมายนี้สอดคล้องกับการบรรลุเป้าหมายหลายประการพร้อมกัน นั่นคือพิทักษ์รักษาธรรมชาติควบคู่ไปกับการแก้ไขปัญหาความยากจนและคนรุ่นปัจจุบัน ตลอดจนมีการส่งมอบมรดกแห่งความอุดมสมบูรณ์ไปยังคนกลุ่มในอนาคตอีกด้วย

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ นักนิยมนิยามสิทธิเสมอภาค (สุกัญญา หาญตระกูล, 2535) ได้นำเสนอแนวคิดไว้ว่า

1. การพัฒนาจะต้องประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ เราต้องเชื่อว่าธรรมชาติเป็นระบบที่สมบูรณ์ เป็นระบบที่มีชีวิตจิตใจ ไม่สามารถถูกใช้สอยจนเกินควร ธรรมชาติรักษาเลี้ยงดูเรา เราจึงต้องดูแลธรรมชาติ เราจะต้องไม่เห็นว่าการพัฒนาเป็นเพียงสิ่งอยู่ใต้อำนาจมนุษย์เป็นเพียงผู้ให้ทรัพยากรและดูดซึมของเสีย เราจะต้องหันกลับไปมองดูวัฒนธรรมและศาสนาที่ให้ความสำคัญกับธรรมชาติ และปฏิบัติต่อธรรมชาติเสมือนหนึ่งว่าเป็นระบบที่มีชีวิตจิตใจอีกครั้ง เราต้องเรียนรู้จากผู้ที่อยู่ใกล้ชิดธรรมชาติ เช่นชนเผ่าต่าง ๆ

2. การพัฒนาต้องเป็นไปเพื่อประชาชน การพัฒนาที่ยั่งยืนควรจะต้องคำนึงถึงประชาชนเป็นจุดหมายหลัก ไม่ใช่เพื่อรัฐและผลผลิตประชาชาติ ประชาชนต้องเป็นผู้ทำการพัฒนามิใช่ผู้ถูกระงับจากการพัฒนา

3. การพัฒนาจะต้องให้ความสำคัญแก่สตรี ในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาและที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ สตรียังเป็นผู้ดูแลความจำเป็นพื้นฐานของชีวิตในสังคม เช่น ทางด้านอาหาร การหาหญ้าเลี้ยงสัตว์ การหาเชื้อเพลิง ที่พักอาศัย ฯลฯ แต่สตรีโดยทั่วไปได้รับผลกระทบจากการพัฒนาที่นำไปสู่ความหายนะทางนิเวศวิทยา โดยเฉพาะสตรีชนบทซึ่งเป็นกลุ่มคนยากจนที่สุดได้รับผลกระทบกระเทือนมากที่สุดเมื่อป่าถูกทำลาย ฝืนดินและแม่น้ำ บ่อน้ำใช้การไม่ได้

4. แสวงหาความจำเป็นขั้นพื้นฐานของมนุษย์ การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องมีทิศทางไปสู่การแสวงหาความจำเป็นขั้นพื้นฐานของมนุษย์ จำเป็นต้องให้ทุกคนอยู่ได้มากกว่าจะคำนึงถึงกำไรของคนไม่กี่คน คนส่วนใหญ่จะต้องได้รับการตอบสนองของความจำเป็นพื้นฐานก่อนที่จะให้คนบางคนได้มีโอกาสทำกำไรสูง ๆ และปล้นทรัพยากรอันจำกัดในโลกไปใช้

2.2 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ในปัจจุบันการพัฒนาประเทศที่มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนระดับล่าง ซึ่งส่งผลให้ชุมชนและครอบครัวในชนบทล่มสลาย ชาวไร่ชาวนาและเกษตรกรอื่น ๆ ยากจนลง ต้องมีหนี้สิน ต้องขายที่ดินหรือทรัพย์สินที่มีอยู่ ปราบฏาการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดการกระแสการต่อต้านการพัฒนาในกระแสหลักแล้วหันกลับไปสู่คุณค่าของชุมชนแบบเดิมที่เน้นการผลิตเพียงพอเพื่ออยู่เพื่อกินส่วนที่เหลือจึงจะนำไปขาย เนื่องจากกระบวนการผลิตดังกล่าวเป็นระบบที่ให้ความสำคัญต่อความสมดุลของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้มีความเอื้ออาทรและช่วยเหลือกันทำกิจกรรมต่าง ๆ ดังที่ปรากฏในประเพณีการลงแขกเกี่ยวข้าว ซึ่งชุมชนจะต้องอยู่กับธรรมชาติและพึ่งพาธรรมชาติเกิดการจัดระบบ

ความสัมพันธ์กับธรรมชาติประกอบกับความต้องการคำอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติรอบตัวจึงพัฒนาขึ้นเป็นวัฒนธรรมทางความเชื่อ เกิดระบบคุณค่าและเกิดการรับศาสนาเข้ามาในชุมชน

การที่มนุษย์ต้องอยู่ร่วมกันในสังคมทำให้ต้องมีการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างกันขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้การอยู่ร่วมกันในชุมชนเป็นไปอย่างสันติ ความสัมพันธ์และการจัดการดังกล่าวก่อให้เกิดวัฒนธรรม จารีตประเพณี ระบบคุณค่า กฎเกณฑ์ ความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งล้วนเกี่ยวข้องกับวิถีการดำรงชีวิตทั้งสิ้น

กระบวนการในการผลิตโดยเฉพาะในระบบเกษตรกรรมมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ในชุมชน ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการผลิตจึงประกอบไปด้วยปัจจัยทางธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ แร่ธาตุ และปัจจัยทางวัฒนธรรม เช่น ความเชื่อ พิธีกรรม ระบบความสัมพันธ์ของชุมชน เป็นต้น ซึ่งวัฒนธรรมชุมชนจะส่งผลให้ระบบการผลิตในวิถีชีวิตของมนุษย์เป็นไปอย่างสมดุลยิ่งขึ้น

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาชาวบ้าน อันหมายถึงระบบคิดของชาวบ้านที่สืบทอดหรือผลิตซ้ำมาจากบรรพบุรุษ กล่าวได้ว่าเป็นองค์ความรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน แสดงให้เห็นชัดเจนจากการที่ชุมชนสามารถจัดการกับดิน น้ำ และป่าร่วมกันได้

จากแนวความคิดที่ว่า วัฒนธรรมของชุมชนก่อตัวขึ้นจากการต่อสู้เพื่อให้ทุกคนมีอยู่มีกินและการมีความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันของชุมชนในลักษณะของการต่อสู้เพื่อการมีอยู่มีกินจึงก่อให้เกิดวัฒนธรรมทางการผลิตโดยเฉพาะการผลิตแบบกสิกรรม ซึ่งแต่เดิมนั้นเทคโนโลยีจะมีลักษณะเรียบง่ายและสะดวกต่อการผลิตทางด้านเกษตร ขณะเดียวกันวิถีชีวิตของผู้คนในอดีตนั้นลักษณะทางกายภาพมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการต่อสู้เพื่อให้มีชีวิตรอด หลายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นมนุษย์ไม่สามารถควบคุมให้ดำเนินดังที่ต้องการ จึงต้องมีการสร้างความสัมพันธ์กับธรรมชาติ และพึ่งพาธรรมชาติจึงเกิดการจัดระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติ และพยายามอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติรอบตัว ความเป็นมาและเป็นไปของจักรวาล โลกและชีวิตพัฒนาขึ้นเป็น วัฒนธรรมทางความเชื่อ เกิดระบบคุณค่า เกิดการรับศาสนาเข้ามาในชุมชนพร้อมกับพิธีกรรม ต่าง ๆ ที่ช่วยให้การดำรงอยู่ของคนในชุมชนเป็นไปอย่างมั่นคง (กำไร แก้วเสียง, 2542)

การศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชนจึงเป็นกระบวนการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับคุณค่าที่ดำรงอยู่ของชุมชน โดยมุ่งเน้นการค้นหาวถีชีวิตและความต้องการของชุมชนจากประวัติศาสตร์และมีการดำเนินการที่พัฒนาสอดคล้องกับชุมชน ภายใต้ความร่วมมือของชาวบ้าน มีการให้ความสำคัญต่อวัฒนธรรมในฐานะเป็นสิ่งที่เป็คุณค่าภายในชุมชน สามารถนำมาเป็น

แนวทางในการพัฒนาชุมชนชนบทโดยอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเองของชุมชน ซึ่งการนำเสนอแนวทาง การเปลี่ยนแปลงการพัฒนาในลักษณะนี้เรียกว่า "แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน" ซึ่งนักพัฒนา อาวุโส บำรุง บุญปัญญา เป็นผู้เสนอแนวคิดดังกล่าว (บุญเพรง บ้านบางพูนและบุญเทียน ทองประสาน, 2531 อ้างใน เสถียร จันทะ, 2542)

กาญจนา แก้วเทพ (2533) ได้จำแนกระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับ สิ่งแวดล้อมรอบตัวในการศึกษาแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนออกเป็น 3 มิติ คือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านหรือ กลุ่มเชื้อชาติเดียวกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การเรียนรู้ซึ่งกันและกันในระดับนี้เป็นการสร้างความสัมพันธ์กันภายในหน่วยย่อยและชุมชน และจะมีความคุ้นเคยและกระชับแน่นแฟ้นมาก ในหมู่เครือญาติเดียวกัน

2. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นการแสดงถึงศักยภาพในการ คิดค้นของมนุษย์โดยการเรียนรู้จากธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม เพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับการ ดำรงชีวิตของตนเองและมีความสอดคล้องกับธรรมชาติ อาทิ เครื่องมือในการทำเกษตรหรือ การพึ่งพาธรรมชาติเกี่ยวกับปัจจัย 4 คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค เป็นต้น

3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นการสร้างสัญลักษณ์แทน สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีคุณและโทษกับมนุษย์ เพราะมนุษย์มีความปรารถนาที่จะได้รับความปลอดภัย และมีความหวังว่าอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นจะช่วยได้ ดังนั้นเพื่อการดำรงรักษาสถานะอำนาจ แห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์ได้สร้างตามความคิดคำนึงของตน และถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลัง ๆ ต่อมา ได้ด้วยการประกอบพิธีกรรมที่เคร่งครัด และกระทำอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นปฏิบัติการที่ เชื่อมโยงกับอุดมการณ์ ความเชื่อของคนในสังคมนั้น

จะเห็นได้ว่า การศึกษาเพื่อการพัฒนาในแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเน้นให้เห็นถึงการ นำเอาความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ในชุมชนและเกิดการสืบทอดต่อ ๆ กันมาภายในชุมชนเป็นวิถี การดำรงชีวิตของคนในชุมชน ความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ ในวัฒนธรรมของ ชุมชนปรากฏชัดดังพรรณษะของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2534) ที่ได้แสดงไว้ว่าความรู้ทั้งหลายจะตั้งอยู่ ลอย ๆ ไม่ได้ จำเป็นต้องมีวัฒนธรรมเกื้อหนุนให้ความรู้ดำรงอยู่ และสามารถนำไปเผยแพร่ให้คน ในชุมชนได้ซึ่งวัฒนธรรมนั้นจะเน้นหนักทางด้านอุดมการณ์เป็นสำคัญ

องค์ความรู้ภายในชุมชนเกิดจากการหล่อหลอมธรรมชาติรอบข้างกับความเป็น คนของตนเองเข้าเป็นหนึ่งเดียวอย่างมีเอกภาพ แล้วพัฒนากลับกรองสังเคราะห์ออกมาเป็น แนวคิดอุดมการณ์ของสังคม เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติและจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ

ให้เกิดความสมดุล โดยเจตนามุ่งหมายเพื่อจะนำความรู้ที่ผ่านการอบรมสั่งสอนมาใช้ในการแก้ปัญหา สามารถดำเนินชีวิตไปตามครรลองได้อย่างสงบสุข ซึ่งตัวองค์ความรู้นี้เองที่เป็นส่วนที่เชื่อมประสานระบบหรือโครงสร้างทางวัฒนธรรมของชุมชนที่สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์ (2533 อ้างใน เสถียร จันทะ, 2542) ได้เสนอไว้ 3 ประการคือ

1. ระบบการผลิต หรือระบบการทำมาหากิน
2. ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน ประกอบด้วยครอบครัวเครือญาติ และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน

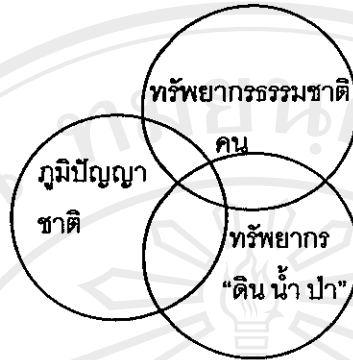
3. ระบบทางความเชื่อ ประกอบด้วย ศาสนา คุณค่า และพิธีกรรม

ในด้านการให้ความสำคัญกับระบบคุณค่าดั้งเดิม เช่น การเคารพผู้อาวุโส การทำบุญ หรือความเชื่อในการทำความดี ฯลฯ ดังที่พบเห็นได้ในหลาย ๆ ชุมชน ปრაการณเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่สมาชิกในชุมชนได้ร่วมกันสร้างขึ้น มีการดำรงอยู่อย่างสอดคล้อง และรับใช้ชุมชนอย่างต่อเนื่อง แต่ในกระบวนการพัฒนาทางวัฒนธรรมของประชาชนนอกจากจะมีส่วนที่ชุมชนสร้างขึ้นมาแล้ว ยังมีส่วนที่สร้างจากอำนาจรัฐ เพื่อให้ครอบงำ ซึ่งส่วนนี้จากสังคมที่เกิดการปรับตัวหรือการผลิตความคิด อุดมการณ์ ขึ้นมาใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่เข้ามากระทบชุมชนภายใน (บุญเทียน ทองประสาน, 2531)

เสรี พงษ์พิศ (2534) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชน โดยเฉพาะทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งเรียกว่า การปฏิวัติวัฒนธรรม กระแสวัฒนธรรมดั้งเดิมก็ยังไม่ได้ถูกทำลาย เพียงแต่ถูกครอบงำไปส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นผลมาจากกระแสภายใต้กระบวนการทฤษฎีวิทยาศาสตร์ยุคใหม่ ที่อยู่ในยุคที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตลอดจนวิถีตะวันตก โดยมีกลไกที่ถูกชักใยควบคุมจากส่วนกลาง (รัฐบาล) กระบวนการปฏิวัติวัฒนธรรมที่ทำอย่างมีสติและปัญญาย่อมต้องพิจารณาให้ถ่องแท้ถึงคุณค่าของวัฒนธรรมต่อชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อม สืบทอดคุณค่าดั้งเดิม โดยไม่ยึดมั่นถือมั่น รู้จักวิเคราะห์แยกแยะระหว่างรูปแบบและเนื้อหาคุณค่าแท้ แนวทางคุณค่าเทียม เคารพในสิทธิของประชาชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม

การพัฒนาในปัจจุบันมักจะไม่ให้ความสำคัญต่อการหยิบยกเอาวัฒนธรรมซึ่งเป็นเนื้อแท้ของชุมชนมาให้เป็นเครื่องมือของการพัฒนา ทำให้คนเหินห่างจากชุมชน ผลที่เกิดคือการทำให้เหินห่างจากวัฒนธรรมอันดีงามของชุมชนไปด้วย ทำให้เอกลักษณ์หรือความเป็นตัวตนของตนเลือนหายไป แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจึงเป็นแนวคิดหนึ่งในการศึกษาและพัฒนาชุมชน ที่ให้ความสำคัญต่อวิถีชีวิตและวิถีวัฒนธรรมของชุมชน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรง

ชีวิตที่ผูกติดกับองค์รวมของระบบทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ และป่า ดังที่ อเนก นาคะบุตร (2537) ได้นำเสนอ เป็นผังความยั่งยืน และความอยู่รอดของชุมชน ดังนี้

แผนภูมิที่ 1 ผังความยั่งยืนและความอยู่รอดของชุมชน

สรุปได้ว่า แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาชาวบ้าน ความสัมพันธ์ของคนกับสิ่งแวดล้อมรอบตัว ตลอดจนองค์ความรู้ อันเป็นระบบของชาวบ้านที่สืบทอดหรือผลิตซ้ำ สืบต่อกันมาเป็นเวลานาน สัจชัย เจริญหลาย (2542) สรุปว่า องค์ความรู้เหล่านี้มีสาระที่สำคัญคือ

1. ชุมชนต่าง ๆ ให้ความสำคัญในการใช้และรักษา ดิน น้ำ ป่า อย่างเชื่อมโยงเป็นองค์รวมกันกับชีวิตชุมชน วิธีการผลิตการเกษตร วิถีจารีตประเพณีและระบบความเชื่อที่สืบสานต่อเนื่องกันมา ควบคู่กับการได้รับประโยชน์ร่วมกันจากการใช้ดิน น้ำ ป่า เพื่อยังชีพเพื่อการอยู่รอด
2. ความหลากหลายของระบบการจัดการดิน น้ำ ป่า และความยั่งยืนสมดุลในตัวทรัพยากร จึงขึ้นอยู่กับระบบคุณค่า ความเชื่อ และความเข้มแข็งขององค์การผู้นำแต่ละชุมชน รวมทั้งเทคนิควิธีการของการเกษตรที่เอื้อต่อการจัดการใช้และอนุรักษ์ดิน น้ำ ป่า แต่ละแห่งภายใต้การกำกับดูแลและสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ
3. ทรัพยากร “คน” ถือเป็นหัวใจสำคัญของการจัดการดิน น้ำ ป่า การพัฒนาคน และการให้คนในชุมชนได้ร่วมกันกำหนดระบบคุณค่า กำหนดกติกา และวางแผนการใช้และรักษาอนุรักษ์ ดิน น้ำ ป่า ภายใต้ประโยชน์ร่วมกัน ตามระบบสิทธิร่วมกันของชุมชน และภูมิปัญญาของแต่ละชุมชนที่สืบสานประยุกต์ต่อเนื่องกันมา จึงเป็นทิศทางของหลักการเพื่อจัดการดิน น้ำ ป่า
4. ชุมชนที่สามารถจัดการดิน น้ำ ป่า ให้ยั่งยืนได้ ควบคู่กันกับการทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์และยังสามารถปรับตัวเข้ากับกระแสการเปลี่ยนแปลงของระบบทุนนิยม โดยยังคง

เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมชุมชนที่เหมาะสมอยู่ได้ ล้วนมีศักยภาพของ 3 องค์ประกอบหนุนเนื่อง และมีบทบาทที่สำคัญ คือ

- 4.1 ภูมิปัญญา และความรู้ ที่สืบสานและประยุกต์ได้สอดคล้องต่อการเปลี่ยนแปลงภายนอก
- 4.2 องค์กรชุมชนและกลุ่มผู้นำที่มีคุณธรรมและภูมิปัญญา
- 4.3 วิธีการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้ ที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงและบุกเบิกจากภายนอก

2.3 แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

สังคม เกิดจากการที่มนุษย์มาอยู่รวมกันเพื่อประกอบกิจกรรมต่าง ๆ อันเป็นการแสวงหาปัจจัยในการดำรงชีวิตของมนุษย์ การอยู่ร่วมกันของมนุษย์ทำให้เกิดระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งก่อให้เกิดองค์ประกอบย่อยต่าง ๆ ที่จะทำให้นมนุษย์อยู่ร่วมสัมพันธ์กันในสังคมได้อย่างปกติสุข เช่น ระบบการเมือง การปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ระบบการศึกษา ระบบความคิด ความเชื่อ ตลอดจนระเบียบปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งองค์ประกอบของสังคมเหล่านี้ ต่างก็มีส่วนหนุนเสริมให้มนุษย์สามารถพัฒนาวิถีการดำรงชีวิตจนก่อให้เกิดวัฒนธรรมการดำรงชีวิตขึ้นในสังคม

วัฒนธรรม ตามความหมายของคำในภาษาไทย หมายถึง การปฏิบัติเพื่อให้เกิดความเจริญงอกงาม ส่วนความหมายตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2485 หมายถึง ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย กลมเกลียว ก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน (ณรงค์ เส็งประชา, 2539) โดยสรุป วัฒนธรรมคือทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อนำเอามาใช้ช่วยพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ในสังคม ซึ่งจะรวมถึงช่วยแก้ปัญหา และช่วยสนองความต้องการของสังคมด้วย

สังคมและวัฒนธรรมเป็นของคู่กันและไปด้วยกัน ถ้าสังคมเปลี่ยนวัฒนธรรมก็เปลี่ยน ถ้าวัฒนธรรมเปลี่ยนสังคมก็เปลี่ยน ซึ่งแสดงว่ามนุษย์เป็นผู้กำหนดวัฒนธรรมและเป็นผู้เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม (ณรงค์ เส็งประชา, 2539) โดยสังคมและวัฒนธรรมย่อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เพราะความต้องการของมนุษย์ไม่มีที่สิ้นสุด และสภาพแวดล้อมก็เปลี่ยนไปเรื่อย ๆ แต่การเปลี่ยนแปลงจะเร็วหรือช้าขึ้นขึ้นอยู่กับปัจจัยที่มาเกี่ยวข้อง เช่น ระดับการศึกษาของผู้คนในสังคม การสื่อสารคมนาคม ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และผู้นำการเปลี่ยนแปลง

สังคมมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ บางสังคมเปลี่ยนแปลงช้าขณะที่บางสังคมเร็ว สังคมส่วนใหญ่ในอดีตเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ จนเกือบไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญในรอบร้อยปี แต่ในระยะประมาณร้อยปีที่แล้ว สังคมจำนวนหนึ่งเปลี่ยนแปลงอย่างมากจากสภาพสังคมแบบโบราณกลายเป็นสังคมสมัยใหม่ ที่เห็นชัดเจน คือ การเปลี่ยนแปลงจากสังคมแบบเกษตรกรรมมาเป็นสังคมอุตสาหกรรมและจากสังคมแบบชนบทมาเป็นสังคมเมือง (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2542)

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงในสังคมและวัฒนธรรมเป็นผลจากพฤติกรรมของคนส่วนใหญ่ในสังคมนั้นเอง ทั้งนี้เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ เมื่อความจำเป็นหรือความต้องการของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไป สังคม และวัฒนธรรมจึงต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมหรือสถาบันสังคม เช่น การเปลี่ยนแปลงขนาดของชุมชน ส่วนประกอบส่วนใดส่วนหนึ่งของสังคม หรือรูปแบบการจัดระเบียบสังคม ตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงระบบนี้ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงขนาดครอบครัว การเปลี่ยนแปลงในด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม คือ การเปลี่ยนแปลงวิธีที่มนุษย์ปฏิบัติต่อผู้อื่น (ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, 2541) การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทางสังคม ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงมีทั้งการเพิ่มสิ่งใหม่ขึ้นและการสูญสลายไปของสิ่งเก่า มีทั้งพลังที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและพลังที่ต่อต้าน การเปลี่ยนแปลงบางส่วนเปลี่ยนแปลงช้า ขณะที่บางส่วนเปลี่ยนแปลงได้เร็ว นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมยังมีความหมายครอบคลุมถึงการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมด้วย

สุริชัย หวันแก้ว (2535) ได้กล่าวไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม และการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม และระหว่างส่วนประกอบของสังคมนั้น ซึ่งหากมองการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแล้วมีอาจจะกำหนดกรอบตายตัวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงจากสาเหตุอะไร การวิเคราะห์ประเด็นดังกล่าว ชัยนันท วรรณะภุติ (2536) ได้เสนอประเด็นการพิจารณาในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนดังนี้ คือ

1. ประวัติหมู่บ้าน รูปแบบการใช้ทรัพยากร ระบบการผลิต และเศรษฐกิจของชุมชนว่ามีพัฒนาการอย่างไรและมีการปรับตัวอย่างไร เมื่อมีอิทธิพลจากภายนอกเข้าสู่ชุมชน เช่น ความสัมพันธ์กับรัฐ ความสัมพันธ์กับระบบตลาด เป็นต้น

2. ผู้นำและบทบาทของผู้นำในฐานะ "คนกลาง" เป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจและความสัมพันธ์ทางสังคม

3. ศึกษาความขัดแย้งทางชุมชนทั้งภายในและภายนอกชุมชนในประเด็นของการเข้าถึงทรัพยากรว่ามีปัจจัยอะไรบ้างที่มีอิทธิพลต่อความขัดแย้งและการคลี่คลายความขัดแย้งดังกล่าว

4. การศึกษาการเปลี่ยนแปลงชุมชนว่าปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกมีผลกระทบต่อชุมชนในด้านใดบ้าง

แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ตั้งอยู่บนความเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นได้ทั้งโดยการวางแผนและไม่มี การวางแผนมาก่อน ทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม วัฒนธรรม การเมือง เทคโนโลยี และเศรษฐกิจ และมียุทธศาสตร์ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ โดยอาศัยความเป็นเหตุเป็นผล การให้การศึกษาค้ำ การใช้อำนาจบังคับ หรือแบบผสมผสานระหว่างยุทธวิธีต่าง ๆ ซึ่งผลการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยมีทั้งบวกและลบ (อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2540) และการเปลี่ยนแปลงในที่นี้หมายถึง การปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ทศนคติ ความรู้ และความพึงพอใจของบุคคลที่มีผลมาจากการเรียนรู้ร่วมกันภายในชุมชน (Boyle อ้างใน เสถียร ชันทะ, 2542) การเปลี่ยนแปลงที่ไม่มี การวางแผนมาก่อน อาจเกิดขึ้นตามธรรมชาติในฐานะที่เป็นวิวัฒนาการของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ส่วนการเปลี่ยนแปลงที่มีการวางแผนก่อน นั้น เป็นความพยายามอย่างจริงจังละเอียดอ่อน และร่วมมือร่วมใจกันของคนที่จะปรับปรุงความเป็นอยู่ของคน ไม่ว่าจะ เป็นระบบของตนเอง ของสังคม หรือวัฒนธรรมก็ตาม โดยผ่านกระบวนการระดมพลังสมอง และความรู้ของคนกลุ่มดังกล่าว (เบนนิสและคณะ อ้างในอนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2540) ซึ่งสามารถสรุปกระบวนการเปลี่ยนแปลงได้ 4 ขั้นตอน คือ

1. มีความตระหนักถึงความต้องการที่จะเสริมสร้างประสบการณ์ใหม่และสภาพความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเดิม
2. มีการวางแผนก่อนที่จะยอมรับหรือปฏิเสธประสบการณ์และสภาพการณ์ดังกล่าว
3. มีการเคลื่อนตัวไปสู่ทิศทางที่ปรารถนา
4. มีการระดมพลังงานที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของการเปลี่ยนแปลงนั้นมาใช้ในการสร้างโครงสร้างที่สามารถปฏิบัติงานได้

พาร์สัน (อ้างในสุเทพ สุนทรภัสส์, 2535) ได้ให้ทรรศนะว่าสังคมที่มีพัฒนาการย่อมมีความแตกต่างกัน โครงสร้าง (Structure) และหน้าที่สำคัญที่มีต่อส่วนรวมมีลักษณะเฉพาะ และมีการปรับตัวเพิ่มมากขึ้น (Adaptive upgrading) ไปสู่พื้นฐานของความสำเร็จ

(Achievement) ซึ่งสังคมจำเป็นต้องมีวิธีการที่กำหนดวิถีทางที่เป็นเป้าหมายต่าง ๆ ของสังคม โดยมีระบบบรรทัดฐานทำหน้าที่เป็นเครื่องกำหนดวิถีทางที่จะบรรลุเป้าหมาย และความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำกับ โครงสร้างทางสังคมถือเป็นบูรณาการระหว่างแบบแผนของค่านิยมที่มีการเปลี่ยนแปลงยืดหยุ่นในระดับสูง การจัดการที่ให้ความสำคัญในกระบวนการยอมรับภายในและการเรียนรู้ระเบียบสังคม อันเป็นสิ่งจำเป็นของสมาชิกที่คนในสังคมจะต้องเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ สถานภาพ บรรทัดฐาน ลำดับชั้นในสังคม เป็นแนวทางรับรู้ร่วมกันและถ่ายทอดไปสู่ตัวผู้กระทำภายในระบบ กระบวนการเรียกร้องของสังคมที่ได้รับความสำเร็จ จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของความสำเร็จของผู้กระทำ และเป็นมาตรการควบคุมพฤติกรรมที่มีประสิทธิภาพให้สมาชิกยอมรับค่านิยมที่เหมาะสม

ปัจจัยสำคัญที่มีผลให้สังคมต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงเร็วหรือช้าแตกต่างกันได้แก่ สภาพแวดล้อมธรรมชาติ ประชากร โลกทัศน์ วัฒนธรรมและการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม ทิศทางของการเปลี่ยนแปลงในบางสังคมหรือบางด้านเป็นแบบวัฏจักรที่หมุนเวียนซ้ำรูปเดิมหรือมีความเจริญและความเสื่อมสลับกัน แต่สังคมส่วนใหญ่มีแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการที่มีความซับซ้อนขึ้นเรื่อย ๆ การเปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่เป็นการปรับตัวที่ละเอียดไปตามธรรมชาติ แต่บางส่วนเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบการพัฒนา

สังคมต่าง ๆ ในโลกปัจจุบันมีแนวโน้มเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัย สังคมที่ทันสมัยส่วนใหญ่มีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ด้านอุตสาหกรรม และการค้า มีการขยายตัวของเมือง มีระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย มีระบบความคิดและบรรทัดฐานที่ยึดถือหลักเหตุผลเป็นสำคัญ

สังคมที่กำลังพัฒนาสู่ความทันสมัย ส่วนใหญ่ประสบปัญหาต่าง ๆ ที่มีผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากส่วนใหญ่ต้องพึ่งพิงประเทศที่พัฒนาแล้ว ปัญหาสำคัญ ได้แก่ การพึ่งพาและเทคโนโลยี การเป็นหนี้ การตกอยู่ใต้อิทธิพลทางการเมือง การใช้ทรัพยากรที่ก่อปัญหาสิ่งแวดล้อม และปัญหาความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม นอกจากนี้ยังมีปัญหาสังคมหลายประการที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนา

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

1. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ไม่ได้เกิดจากสาเหตุใดสาเหตุหนึ่งเพียงอย่างเดียว แต่มีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
2. การเปลี่ยนแปลงอาจเป็นไปอย่างช้า ๆ หรือเป็นไปอย่างรวดเร็วก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เป็นแรงเสริมหรือแรงต้านการเปลี่ยนแปลง

3. พฤติกรรมของแต่ละบุคคลย่อมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมได้

4. พฤติกรรมผิดสังคม หรือพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานของสังคม ย่อมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เพราะสังคมย่อมจะต้องมีการปรับตัว อย่างใดอย่างหนึ่ง

5. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ต้องเกิดขึ้นในทุกสังคม และจะมีการเปลี่ยนแปลงตลอดไป

6. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอาจเกิดขึ้นจากการกระทำต่อกัน ทางสังคม และคนเราก็มีปฏิกริยา ได้ต่อกัน โดยทั่วไปแล้วขบวนการสังคม (Social Movement) ย่อมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

7. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมย่อมมีทิศทางและเป้าหมายอย่างน้อยที่สุดก็เปลี่ยนจากของเก่าไปเป็นของใหม่ เราจะทราบทิศทางของการเปลี่ยนได้ ถ้าเราสามารถทราบเป้าหมาย (Goal) และอุดมการณ์ (Ideology)

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ณรงค์ เส็งประชา (2539) กล่าวว่าวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ สาเหตุหลัก เนื่องจากปัญหาและความต้องการของมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงไปไม่มีวันสิ้นสุด ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม ซึ่งอาจจำแนกสาเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมออกเป็นข้อย่อย ๆ ดังนี้

1. เนื่องจากการทำนุบำรุงส่งเสริมวัฒนธรรม เพื่อปรุงแต่งวัฒนธรรมทางสังคมของตนให้เจริญงอกงามขึ้น มีการคิดค้นวัฒนธรรมใหม่ มีการปรับปรุงดัดแปลงวัฒนธรรมเดิมให้เหมาะกับสังคมปัจจุบัน

2. การเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ ได้แก่ สภาพของดินฟ้าอากาศ ซึ่งเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ทำให้มนุษย์ต้องคิดหาวิธีควบคุมการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ทำให้วิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของมนุษย์เปลี่ยนไป

3. การเปลี่ยนแปลงความต้องการของมนุษย์ โดยเหตุที่มนุษย์มีเชาว์ปัญญาสูง ความนึกคิดของมนุษย์เป็นไปอย่างกว้างขวาง ฉะนั้นมนุษย์จำเป็นต้องแสวงหาสิ่งตอบสนองความต้องการของตนที่เพิ่มขึ้นอยู่ตลอดเวลา

4. การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางสังคม ทำให้มนุษย์ต้องหาวิธีการและสร้างระเบียบปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม

5. การแลกเปลี่ยนหยาบยืมวัฒนธรรม มนุษย์ในสังคมต่าง ๆ มีการติดต่อสื่อสารกันอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะในปัจจุบันซึ่งเป็นยุคที่การติดต่อสื่อสารสามารถทำได้อย่างรวดเร็วพร้อมแดน ทำให้การแลกเปลี่ยนหยาบยืมวัฒนธรรมเป็นไปอย่างกว้างขวาง

6. วัฒนธรรมอาจเปลี่ยนแปลงได้จากพัฒนาการของความรู้และเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่สังคมสร้างขึ้นเองหรือรับเอาจากสังคมอื่นมาใช้

7. วัฒนธรรมอาจเปลี่ยนแปลงได้เนื่องจากความประสงค์ของผู้มีอำนาจในสังคม

8. เนื่องจากการมองเห็นประโยชน์และความจำเป็นของสิ่งของนั้น ๆ ทำให้ผู้คนรับเอาวัฒนธรรมนั้น ๆ มาใช้ในการดำเนินชีวิต

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์

อัตลักษณ์ เป็นลักษณะเฉพาะที่แสดงถึงความเป็นตัวตน หรือสิ่งซึ่งแสดงถึงลักษณะทางชาติพันธุ์ของกลุ่มชนอันเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน การมีประสบการณ์ในการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันของคนในสังคม ทำให้สมาชิกในสังคมต้องพยายามปรับตัวและดำรงตนให้สอดคล้องเหมาะสมกับความต้องการและความคาดหวัง ตลอดจนกระบวนการทางสังคม ก่อให้เกิดเป็นกฎเกณฑ์ ระเบียบปฏิบัติ ธรรมเนียมประเพณีของสังคม มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาและมีการพัฒนาจนเกิดเป็นวัฒนธรรมการดำรงชีวิตของคนในสังคม

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2542) อธิบายความหมายของคำว่า "อัตลักษณ์" ว่า หมายถึงสิ่งที่ทำให้เรารู้สึกว่าเป็นพวกเรา แตกต่างจากเขา พวกเขาหรือคนอื่น อัตลักษณ์ไม่จำเป็นต้องมีหนึ่งเดียว แต่อาจมีหลายอัตลักษณ์ที่ประกอบกันขึ้นมาเป็นตัวเราพวกเรา อัตลักษณ์ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นโดยสังคม อัตลักษณ์จึงจำเป็นต้องมี "กระบวนการสร้างอัตลักษณ์" เกิดขึ้นควบคู่กันไป การสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ทางสังคมที่สลับซับซ้อน หลากหลายไม่หยุดนิ่งมาตั้งแต่อดีต สันนิษฐานว่ากลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน ณ ช่วงเวลาเดียวกันมีการติดต่อสัมพันธ์ทั้งในเชิงการซื้อขายแลกเปลี่ยนสิ่งของ จนถึงการรบราฆ่าฟันกัน ความสัมพันธ์ดังกล่าวก่อให้เกิดการหยาบยืมและผสมปนเปทางวัฒนธรรมระหว่างกัน ดังนั้นเมื่อกลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่มต้องการรักษาความเป็นหนึ่งเดียวหรือความเป็นปึกแผ่นในพวกเดียวกัน กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เพื่อสร้าง "ความเหมือน" และ "ความต่าง" จึงเกิดขึ้น ในกระบวนการนี้อาจมีทั้งการสร้างขึ้นมาใหม่อย่างสิ้นเชิงและการหยาบยืมบางส่วนทางวัฒนธรรมของคนอื่นมาทำให้เป็นของเรา

อัตลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นมาใช้ได้ดีในยุคหนึ่ง เมื่อกาลเวลาเปลี่ยนไปอัตลักษณ์ดังกล่าวอาจใช้ไม่ได้ผล เนื่องจากกลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่มมีการปรับตัว ด้วยเหตุนี้เมื่ออัตลักษณ์เก่ามีพลังน้อยลง อัตลักษณ์ใหม่จึงถูกสร้างขึ้นมาทดแทน อัตลักษณ์จึงเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอนตายตัวและไม่หยุดนิ่ง การสืบทอดและผลิตอัตลักษณ์ใหม่จึงเกิดขึ้นได้เสมอภายใต้กาลเวลาและบริบททางสังคมที่เปลี่ยนไป

วันดี สันติวุฒิมณี (2545) ได้ให้ความหมายของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ไว้ว่า หมายถึง เครื่องหมายที่นำมาใช้สื่อถึงสำนึกทางชาติพันธุ์ เครื่องหมายเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องมีความคงเส้นคงวา แต่สามารถปรับเปลี่ยนไปได้เรื่อย ๆ เพื่อรักษาสำนึกทางชาติพันธุ์ของตนเองไว้ให้ได้ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์จึงมีลักษณะเป็นรูปธรรมที่คนภายนอกสามารถรับรู้ได้ผ่านการมองเห็น รับฟังหรือสัมผัส และในบางช่วงเวลาอัตลักษณ์ที่เกิดขึ้นอาจทำหายหรือประนีประนอมกับอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่อยู่แวดล้อมโดยกระบวนการทั้งหมดเป็นไปเพื่อรักษาสำนึกทางชาติพันธุ์ของกลุ่มตนให้ดำรงอยู่ต่อไป

อัตลักษณ์ แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คืออัตลักษณ์ระดับปัจเจก (individual identity) และอัตลักษณ์ร่วม (collective identity) โดยผ่นวันจันทร์ ศรีจันทร์ (2543) ระบุว่า อัตลักษณ์ร่วมเกิดจากการมีความทรงจำร่วมของสังคม อันเป็นความทรงจำที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานของความทรงจำและประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นผ่านการคัดสรรและตีกรอบอดีตเพราะประวัติศาสตร์เกิดขึ้นโดยการรวบรวมตามแนวทางของรัฐหรือชนชั้นสูง ผ่านการวิเคราะห์และวิพากษ์เพื่อนำเสนอประวัติศาสตร์นั้นโดยผ่านภาษา เพื่อให้ก่อตัวเป็นภาพตัวแทนของอดีตที่ทุกคนในกลุ่มชนมีอยู่ร่วมกันและก่อให้เกิดการพัฒนาไปเป็นการมีอัตลักษณ์ร่วม ซึ่งจะทำให้เกิดความสงบในการอยู่ร่วมกันของกลุ่มชนและไม่สามารถแยกออกจากสถานภาพของปัจเจกในกลุ่มสังคมได้

กลุ่มของชาวบ้านหรือกลุ่มของประชาชนในกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง จะต้องมีลักษณะร่วมอย่างเดียวกันอย่างน้อยที่สุดหนึ่งอย่าง ซึ่งลักษณะร่วมกันนี้จะเป็นอย่างใดก็ได้ เช่น อาชีพ ภาษา ศาสนา ฯลฯ แต่สิ่งที่สำคัญคือกลุ่มที่มีลักษณะร่วมกันนี้จะต้องมีประเพณีบางอย่างซึ่งเรียกได้ว่าเป็นของกลุ่มตัวเองโดยที่สมาชิกของกลุ่มไม่จำเป็นต้องรู้จักสมาชิกอื่น ๆ ทั้งหมด แต่เขาจะต้องรู้ว่าประเพณีอย่างนั้นเป็นประเพณีของกลุ่มตน ประเพณีเฉพาะของกลุ่มคืออัตลักษณ์ที่ทำให้กลุ่มมีเอกลักษณ์ของตัวเองที่แตกต่างจากกลุ่มอื่น ๆ (Alan Dundes อ้างในผ่องพันธ์ มณีรัตน์, 2525)

จะเห็นได้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มสังคมหรือชุมชนและอัตลักษณ์ มีความสัมพันธ์กันเป็นอย่างไรก็ออกมา นั่นคืออัตลักษณ์เป็นสิ่งที่แสดงออกถึงลักษณะของชาติพันธุ์ ซึ่งจะเป็น

เครื่องมือหรือเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่จะทำให้ชุมชนหรือกลุ่มสังคมมีความมั่นคงเป็นปึกแผ่น ดังที่ ฝวนวันจันทร์ ศรีจันทร์ (2543) ได้กล่าวไว้ว่า ประเพณีและพิธีกรรมซึ่งเป็นอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์เป็นส่วนหนึ่งซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกมั่นคงและมีรากฐานในชุมชน

2.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับชาวไทลื้อที่พบส่วนใหญ่จะเป็นเอกสารทางด้าน ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน และการอพยพโยกย้ายของชาวไทลื้อ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศโดยเฉพาะในเขตสิบสองปันนา ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ซึ่งอธิบายความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของชุมชนไทลื้อในที่ต่าง ๆ ในเชิงประวัติศาสตร์และความเป็นมา นอกจากนี้ยังพบงาน ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับลักษณะวัฒนธรรมของชาวไทลื้อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ไทลื้อในชุมชนต่าง ๆ ซึ่งในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้ศึกษามุ่งศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่ศึกษาได้แก่ ไทลื้อบ้านแม่สาบ อำเภอสะเมิง จังหวัด เชียงใหม่ รวมทั้งวิถีชีวิต วัฒนธรรมความเป็นอยู่ของชาวไทลื้อทั่ว ๆ ไป ระบบความคิดความเชื่อ ระบบคุณค่า พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบการผลิตของชาติพันธุ์ไทลื้อ ตลอดจนแนวโน้มการ เปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น พอสรุปได้ดังนี้

จากรวรรณ พรมวัง (2536) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมบาง ประการของชาวไทลื้อ โดยศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม 4 เรื่อง คือ ประเพณีเกี่ยวกับ ความเชื่อ ได้แก่ ประเพณีการตานธรรม พิธีส่งเคราะห์เฮิน (บ้าน) - หมูบ้าน - เมือง ประเพณีการ แต่งกายและการใช้ภาษาโดยศึกษาชุมชนไทลื้อบ้านทุ่งมอก หมู่ที่ 5 ตำบลมาง อำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา พบว่าสังคมของชาวไทลื้อเป็นสังคมเกษตรกรรม ลักษณะครอบครัวส่วนใหญ่เป็น ครอบครัวเดี่ยว ชาวไทลื้อทุกคนยึดมั่นในพุทธศาสนา แม้จะยังมีความเชื่อเกี่ยวกับผีปะปนอยู่บ้าง ภายในหมู่บ้านมีโรงเรียนประถมศึกษาทำหน้าที่ให้ความรู้แก่เยาวชน การปกครองภายในหมู่บ้าน จัดรูปแบบตามหมู่บ้าน อพป. โดยแบ่งเป็นฝ่ายต่าง ๆ มีผู้ใหญ่หรือพ่อหลวงหมู่บ้านเป็นผู้นำอย่าง เป็นทางการ นอกจากนี้ยังมีผู้เฒ่าผู้แก่หรือผู้นำทางศาสนาที่เป็นที่เคารพของชาวบ้านโดยทั่วไป วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงมากที่สุดคือการแต่งกาย ส่วนวัฒนธรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงน้อยที่สุดคือ การใช้ภาษา สำหรับประเพณีเกี่ยวกับความเชื่อทั้ง 2 ด้าน จะมีทั้งเปลี่ยนไปและคงรูปแบบเดิมบาง ประการไว้ ขั้นตอนที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงคือการนำวัฒนธรรมใหม่มาทดลองใช้ในชุมชน เมื่อชุมชนให้การยอมรับและเห็นว่าเหมาะสมต่อการดำรงชีวิตจึงรับมาใช้ในวิถีชีวิต สำหรับการ เปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของชาวไทลื้อนั้น ผู้ที่มีการศึกษา อายุน้อยและมีสถานภาพทางสังคม

สูงจะยอมรับการเปลี่ยนแปลงได้ง่ายกว่าผู้ที่มีการศึกษาน้อยและอายุมาก กล่าวโดยสรุป วัฒนธรรมของชาวไทลื้อจะมีการเปลี่ยนแปลงทั้งในรูปแบบของการรับวัฒนธรรมใหม่ และการอ้างเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์

เสถียร ฉันทะ (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร: กรณีศึกษาในวิถีชีวิตชุมชนไทลื้อ จังหวัดเชียงราย พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร ความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรของชุมชนไทลื้อ มีการเรียนรู้ ถ่ายทอด และการปรับตัวท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยอิทธิพลของวัฒนธรรมชุมชนมีผลต่อการดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นและอิทธิพลของวัฒนธรรมสมัยใหม่ ระบบการผลิตแผนใหม่ มีผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น และมีผลต่อการลดลงของความหลากหลายของพืชสมุนไพร

ประชัน รักพงษ์ และคณะ (2535) ได้ทำการศึกษาหมู่บ้านไทลื้อ ในจังหวัดลำปาง ได้สรุปว่า ไทลื้อเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่สำคัญกลุ่มหนึ่ง พูดภาษาตระกูลไทลื้อ อพยพโยกย้ายมาจากเขตสิบสองปันนาทางตอนใต้ของมณฑลยูนนานของจีน เข้ามาอาศัยอยู่ในภาคเหนือของประเทศไทย แต่มีประเพณีและพิธีกรรม ตลอดจนวิถีการดำรงชีวิตบางอย่างเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ สิ่งที่น่าสนใจ คือ ชาวไทลื้อมีความขยันขันแข็ง มานะอดทน มัธยัสต์ อดออม เพื่อสร้างฐานะให้มั่นคง ปัจจุบันเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตจากสังคมเกษตรกรรมมาเป็นสังคมที่มีการผสมผสานสังคมเกษตรกรรมเข้ากับการลงทุนค้าขายและรับจ้าง ซึ่งจะพัฒนาระบบทุนนิยมระดับหมู่บ้านไปเป็นทุนนิยมระดับท้องถิ่นต่อไปในอนาคต

จากการศึกษาเรื่องชาวไทลื้อ ในจังหวัดน่าน ของรัตนาพร เศรษฐกุล (2538) พบว่า ชาวไทลื้อมีความเชื่อถือผีและพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานที่แน่นแฟ้นของสังคม การดำรงชีวิตอยู่ด้วยเกษตรกรรม ทำให้ชาวไทลื้อผูกพันใกล้ชิดธรรมชาติ มีการสร้างสรรค์ประเพณี และพิธีกรรมต่าง ๆ ที่จะสร้างความกลมกลืนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติเพื่อความอยู่รอดของตนภายใต้ความรู้และเทคโนโลยีที่จำกัด วิถีชีวิตและวัฒนธรรมชาวไทลื้อนั้นคล้ายคลึงกับชาวยวนอย่างมาก จนยากที่จะแบ่งแยกระหว่างความเป็นลื้อและยวน และยิ่งยากที่จะกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมใดมีอิทธิพลเหนือวัฒนธรรมใด ภายใต้กระแสความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในประเทศไทยในแต่ละยุคสมัย ชุมชนลื้อปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตและวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับสถานการณ์ ความเป็นลื้อค่อย ๆ เลือนหายไปพร้อม ๆ กับความเป็นยวนของวัฒนธรรมยวน ความทันสมัยซึ่งหมายถึงความเป็นสากลหรือความเหมือนกันในแบบวัฒนธรรมตะวันตก แบบทุนนิยมเข้ามาแทนที่ เมื่ออุตสาหกรรมท่องเที่ยวเจริญถึงขีดสุด ประเพณีวัฒนธรรมลื้อก็กลายเป็น

ความแปลกที่ น่าสนใจและเป็นเอกลักษณ์ที่สามารถให้ประโยชน์แก่ท้องถิ่น และจากการศึกษาของรัตนพร เศรษฐกุล (2537) อีกเรื่องหนึ่งคือเรื่องการคงอยู่และการปรับเปลี่ยนทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไท: กรณีศึกษาหมู่บ้านยอง ตำบลบวักค่าง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ สรุปว่าสังคมวัฒนธรรมของชาวยองบวักค่างนั้น มีการปรับเปลี่ยนตามยุคสมัยและสภาพแวดล้อม สังคมการเกษตรแบบเลี้ยงดูตนเองเริ่มเปลี่ยนไปเป็นสังคมเกษตรแบบการค้าหมู่บ้านที่เคยเป็นชุมชนที่มีชีวิตของตนเอง มีกิจกรรมทุกอย่างรวมอยู่ด้วยกัน กำลังเริ่มเปลี่ยนไปเป็นหมู่บ้านเพื่อการอยู่อาศัยเหมือนหมู่บ้านจัดสรรสมัยใหม่ สมาชิกของครัวเรือนออกไปทำงานในเมืองหรือในท้องถิ่นแต่เช้าและกลับมาพักผ่อนนอนหลับในตอนเย็น ไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนแบบดั้งเดิม ไม่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดเช่นเดิม ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นถูกถ่วงให้ช้าลงด้วยบทบาทของกลุ่มสตรีแม่บ้าน บทบาทของวัดและการที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งสามารถประกอบอาชีพอยู่ในหมู่บ้านได้โดยไม่ต้องออกไปนอกหมู่บ้าน กลุ่มคนและสถาบันเหล่านี้เองมีส่วนธำรงรักษาสังคมวัฒนธรรมเอาไว้ ในขณะที่ระบบการศึกษาและเศรษฐกิจสมัยใหม่เป็นตัวกระตุ้นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ

2.6 กรอบแนวคิดในการศึกษา

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ของชุมชนขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมด้านการผลิตและการบริโภคของครัวเรือนที่สืบทอดกันมาในแต่ละชุมชน วัฒนธรรมที่ชุมชนถ่ายทอดสู่ครัวเรือน จะมีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งแต่ละชุมชนจะสร้างสัญลักษณ์และวัฒนธรรมบางอย่างร่วมกันเพื่อเป็นอัตลักษณ์เฉพาะภายในชุมชนของตน เช่นชุมชนตามชาติพันธุ์ชุมชนที่อยู่ในบริเวณภูมิศาสตร์เดียวกัน โดยอัตลักษณ์เหล่านี้มีการผลิตซ้ำและสร้างขึ้นใหม่ตามการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมและวิถีคิด ทำให้ชุมชนมีการปรับตัวไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ จากระบบเศรษฐกิจแบบธรรมชาติ มาเป็นระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (รัตนพร เศรษฐกุล, 2537) ดังนั้นในวิถีการดำรงชีวิตที่ต้องอาศัยปัจจัยจากการผลิตในระบบเกษตร ต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน ชาวบ้านจึงต้องการปรับตัวและยอมรับเอาอิทธิพลจากปัจจัยทางเศรษฐกิจ ดังกล่าว มาปรับใช้กับวัฒนธรรมและกระบวนการผลิตของชุมชน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในลักษณะดังกล่าว ย่อมส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน ระบบความคิดความเชื่อ และพิธีกรรมต่าง ๆ อันเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของชุมชน ก่อให้เกิดการปรับอัตลักษณ์เพื่อความอยู่รอด ภายใต้ความเป็น

กลุ่มชาติพันธุ์ของตนท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง เพราะอัตลักษณ์เป็นยุทธศาสตร์แห่งการอยู่รอดของชุมชน

